

УДК 37.091.33:[821.161.2:001.82]

ОПАНОВУЄМО МЕТОДИКУ СТВОРЕННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗАВДАНЬ[®]

Дослідження-класифікація

У розвідці йдеться про специфіку, зміст та методику створення завдання типу дослідження-класифікація. Наведено приклади дослідницьких завдань з української мови, в основі яких операція класифікування мовних одиниць, явищ тощо.

Ключові слова: дослідницьке завдання, класифікація, видові й родові поняття, критерії розрізнення.

MASTERING THE METHOD OF RESEARCH TASKS DEFINING

Classification Research

The present paper reviews the characteristic features, content and methods of creating classification research projects. It offers sample research tasks in Ukrainian, based on the classification of linguistic units, phenomena etc.

Key words: research task, classification, aspect and gender, differentiation criteria.

«Дослідження-класифікація (від лат. *classic* – розряд, клас і *facere* – робити) – дослідницьке завдання, в основу якого покладено багаторазово здійснений поділ обсягу родового поняття на види та підвиди»¹ – так кваліфікує предмет цього випуску «Методичного практикуму» автор дослідницької методики навчання української мови Сергій Омельчук. Пропоноване визначення вказує на зв'язок такого завдання із традиційною розподільною роботою, у процесі якої учні мають групувати мовні одиниці, виписувати їх у колонки, вибирати одні з-поміж інших у певній послідовності. Основу класифікації, знаємо, становлять такі логічні операції, як розподіл і групування, однак вона має низку істотних відмінностей од елементарного розподілу, який здебільшого практикують у школі. Порівняймо:

Розподільна робота	Дослідження-класифікація
<ul style="list-style-type: none"> ◆ Запишіть в одну колонку слова зі звуком p, а в другу зі звуком p'. ◆ Випишіть спочатку односкладові, потім дво-, три-, чотирискладові і т. д. слова. ◆ Випишіть слова у три колонки: з апострофом, зі знаком м'якшення, без апострофа і знака м'якшення. 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Розподіліть дієслова за значенням: а) реальна дія; б) можлива чи бажана дія; в) наказ, прохання чи порада. Визначте спосіб дієслів. ◆ Згрупуйте дієслова за морфологічними ознаками: а) власне дієслова (особові й родові форми); б) неозначена форма дієслова; в) дієприкметники; г) дієприслівники².

Прикметною особливістю у пропонованих зразках є те, що традиційний розподіл мовних одиниць чи явищ передбачає мисленнєві операції зіставлення або протиставлення, на основі яких учні засвоюють, зокрема, правила наявності/відсутності розділових знаків, орфограм, окремі (полярні) характеристики мовних одиниць (твердість – м'якість, дзвінкість – глухість) тощо. Для дослідження-класифікації доконечною умо-

вою є **наявність критерію**, за яким розрізняють видові поняття в межах родового. Це потрібно для того, аби учні, по-перше, усвідомили ієрархію між мовознавчими фактами (явищами, одиницями) і категоріями, які об'єднують їх, по-друге, зрозуміли механізм процедури класифікування, тобто засвоїли цю мисленнєву операцію, і, по-третє, збагнули пряму залежність функцій певної мовної одиниці від її місця в міжвидовій ієрархії. У наведених у таблиці прикладах додержано цих вимог: наявний критерій (*за значенням, за морфологічними ознаками*), вказано родові поняття (*дієслова*), визначено перспективу класифікації (*засвоєння категорій способу дієслова, вивчення форм дієслова*).

Використовуючи на уроках завдання типу дослідження-класифікація, вчитель має змогу реалізувати низку його функцій: розвивати навички пошукової роботи, забезпечити реалізацію вмінь учнів аналізувати та порівнювати мовні одиниці, удосконалювати вміння школярів обґрунтовувати свій вибір.

У сучасних підручниках бракує таких завдань, здебільшого трапляються вправи на послідовне виписування певних мовних одиниць без підсумкової роботи чи хоча б пояснення, для чого було проведено цей розподіл. Наприклад: «Перепишіть складні речення у такій послідовності: речення, частини яких з'єднані сполучниками; речення, частини яких поєднані без сполучників. Підкресліть головні члени речення». Очевидно, що логічним підсумком такого завдання мала б бути інформація про наявність в українській мові складних речень зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язком. Порівняймо: «Прочитайте. Випишіть спочатку сполучення слів з багатозначними словами, а потім – з омонімами. Поясніть відмінність між багатозначними словами та омонімами». Цей приклад хоча й містить елемент дослідження, все ж не може вважатися класифікацією, адже тут йдеться не про видові пари в межах родового поняття, а про порівняння подібних мовних явищ. Якби предметом розмежування були однозначні і багатозначні слова, тоді ми мали б зразок класифікації, критерієм якої є обсяг лексичного значення слова. Виконання завдань на зразок наведених вище можна вважати пропедевтичним етапом процесу освоєння досліджень-класифікацій.

З-поміж власне завдань-класифікацій можна виділити такі різновиди: *дослідження-класифікація без*

¹ Дослідницький підхід до навчання мови: лінгводидактичний словник-довідник: навчальний посібник. – К., 2015. – С. 10.

² Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика / С. Омельчук. – К.: Генеза. – С. 272.

[®] Про інші види дослідницьких завдань читайте в № 6, 9 (2015 р.), № 1 (2016 р.) та в наступних числах «Дивослова».

додаткового завдання і з додатковими завданнями. Подаємо зразки першого різновиду: «Випишіть в одну колонку слова однозначні, а в іншу – багатозначні»; «Запишіть речення з голосу вчителя у три колонки залежно від мети висловлювання»; «Згрупуйте словосполучення таким чином: а) головне слово виражає пряме значення; б) головне слово вжито в переносному значенні». Дослідження-класифікація з додатковими завданнями охоплює наведені вище формулювання, які доповнюються супровідними діями зі згрупованими мовними одиницями, як-от: «Власне класифікація – “Випишіть у дві колонки поширені та непоширені речення. Обґрунтуйте зроблений розподіл”; додаткове завдання – “Перебудуйте непоширені речення на поширені і навпаки. Підкресліть граматичні основи. Зробіть висновок про розподіл речень на види за наявністю/відсутністю другорядних членів»»; «Занотуйте подані іменники у дві колонки: а) власні назви; б) загальні назви. Прокоментуйте орфограму “Велика літера у власних назвах”. Розкажіть про принцип українського правопису, за яким розрізняється написання таких слів: *Орел – орел, Коваль – коваль, “Кобзар” – Кобзар – кобзар*».

Дослідницькі завдання, спрямовані на класифікацію мовних одиниць, доцільно застосовувати на різних етапах уроку. Вони придадуться, зокрема, для актуалізації опорних знань учнів щодо розрізнення вивчених у попередніх класах лінгвістичних родів і видів. Також будуть доволі ефективними і під час вивчення нового матеріалу, і для його узагальнення. Неодмінною умовою формулювання завдань на зазначених етапах роботи над темою є те, що в першому випадку критерій розподілу подається в описовій формі, наприклад: «Згрупуйте прикметники у три колонки: а) виражають нейтральний ступінь вияву певної ознаки; б) вказують на те, що ознака в певного об'єкта виявляється більшою або меншою мірою порівняно з іншими її носіями; в) засвідчують максимальний або мінімальний ступінь вияву ознаки». За допомогою таких завдань учитель акцентує увагу учнів на критерії розмежування ступенів порівняння прикметників, який діти освоюють у процесі практичної роботи з мовним матеріалом.

Коли ж дослідження-класифікацію застосовують на уроці узагальнення та систематизації знань, його доцільно сформулювати так: «Запишіть прикметники у три колонки: а) початкова форма; б) форма вищого ступеня порівняння; в) форма найвищого ступеня порівняння. Виділіть суфікси та префікси. Розкажіть про способи творення ступенів порівняння прикметників в українській мові».

Дослідницькі завдання-класифікації є незамінним способом підготовки школярів до різних видів мовних розборів. Адже кожен крок в алгоритмі розбору будь-якої мовної одиниці – це, по суті, визначення його видової належності на підставі певного критерію розрізнення. Розгляньмо це на прикладі синтаксичного розбору простого речення.

Критерій розрізнення видів у межах родового поняття «Просте речення»	Види, що їх виділяють за цим критерієм
Мета висловлювання	Розповідне, питальне, спонукальне

Емоційне забарвлення	Окличне, неокличне
Склад граматичної основи	Двоскладне, односкладне
Наявність другорядних членів	Поширене, непоширене
Наявність усіх необхідних граматичних компонентів	Повне, неповне
Наявність відокремлених конструкцій, однорідних членів, вставлених чи вставних компонентів	Ускладнене, неускладнене

Якщо, вивчаючи всі аспекти простого речення, вчитель буде наголошувати на його характеристиках як на критеріях класифікації, то в учнів не виникатиме труднощів зі слухуванням, скажімо, спонукальних та окличних речень, адже вони усвідомлюватимуть, що це різновидові характеристики речення, що постали на основі різних критеріїв. Коли учні чітко знатимуть, що розглянуті в таблиці характеристики (крім мети висловлювання та емоційного забарвлення) є видовими лише для родового поняття «Просте речення», вони не припускать помилок у розборі складного речення, визначаючи його в цілому як поширене чи двоскладне. Школярі знатимуть, що в ієрархії лінгвістичних понять просте і складне речення є видовими відносно родового поняття «речення», а розрізнення їх відбувається на підставі критерію «кількість граматичних основ».

Беручи до уваги обґрунтовану потрібність та ефективність такого типу дослідницьких завдань, як класифікація, пропонуємо розглянути механізм створення їх на основі традиційної розподільної роботи та інших видів завдань, які доволі часто трапляються в підручниках з української мови та методичних посібниках для вчителів-словесників.

Традиційне завдання має такий вигляд:

«Спишіть подані слова. Визначте частини мови. По одному прикладу кожної частини мови введіть у речення.

Іздити, далекий, мороз, поїздка, даленіти, заморозити, проїзний, паморозь, далеч, морозиво, наїзник, далеко, від'їзд, віддалений, далина, морозець, заїжджений, морозно».

Аби використати це завдання як класифікацію на етапі актуалізації опорних знань чи узагальнення вивченого матеріалу, можна запропонувати таке формулювання:

«Спишіть подані слова, групуючи їх за частинами мови. Поясніть орфограми та фонетичні явища, наявні в них. Пригадайте, які частини мови називають самостійними. На основі чого розрізняють морфологічні класи слів?»

Досвідченому вчителеві одразу спаде на думку виділити в поданих словах групи спільнокореневих лексем. Утім це завдання не містить головного для дослідження-класифікації елементу – критерію розрізнення видових понять у межах родового. Тобто якщо учень у цьому випадку виписує групи спільнокореневих слів, він не визначає видові поняття, а вибирає (шукає) мовні одиниці відповідно до заданих параметрів пошуку. Про такий вид завдань, як дослідження-пошук, читайте в наступних подачах «Методичного практикуму».

Підготувала Юлія РОМАНЕНКО